

Ruhnu talumööbli ja puutööriistade seosed

Kristjan Bachman

Resümees

Eesti rannarootsi alade hulka kuulub Ruhnu saar, mille traditsiooniline talupoja-kultuur koos talude ja majasisustusega on Teise maailmasõja ajal toimunud ruhnlaste väljarände tõttu praktiliselt hääbunud. Ruhnu saarele omase mööbli valmistajate kohta puuduvad praegu asjakohased andmed, muuhulgas ka vastused, kes värviküllase dekooriga mööblit valmistasid. Arvatavasti olid need kohalikud puutöömeistrid, kes said eeskujusid peamiselt Rootsi talupoegade nn staatusemööblilt.

Artiklis antakse ülevaade Ruhnu saare mööbli ja puutööriistade seoste uurimisest. Säilinud mööbli detaile võrreldi Ruhnust pärit puutööriistadega Eesti muuseumites ja erakogudes, lisaks kasutati välipraktikal kogutud andmeid. Esmaste vaatlustulemuste põhjal võis täheldada Ruhnu eluaidakappide valmistamisel kasutatud sarnaseid töövõtteid. Kindlate meistrite või oskusliku puutööga talude kohta kinnituse leidmiseks võrreldi peremärkidega profiilhöövli löikekuju ja mööbli profiillistude omavahelist sarnasust.

Püstitatud uurimisküsimustele vastuste leidmist raskendas siiski asjaolu, et säilinud mööblit ja võrdluseks kasutatud puutööriistu on liiga vähe säilinud. Leiti vaid sarnasusi Ruhnu vana puukiriku altari ja Korsi talu seinakapi profiilide osas.

Võtmesõnad: Ruhnu, aidakapp, talurahvamööbel, puutööriistad, peremärgid, puutöömeistrid.

Sissejuhatus

Eesti rannarootsi alade hulka kuulub Ruhnu saar, mille traditsiooniline talupojakultuur koos talude ja majasisustusega on Teise maailmasõja ajal toimunud ruhnlaste väljarände tõttu praktiliselt hääbunud. Erialaselt kõitev on minu jaoks sealne mööbel. Võrreldes Eesti rannarootsi alade ja ka Rootsi talupojamööbliga on Ruhnu mööblil mitmeid erinevusi. Ruhnu saarele omase mööbli valmistajate kohta puuduvad praegu asjakohased andmed, muuhulgas ka vastused, kes värviküllase dekooriga ja tõenäoliselt merest saadud materjalist mööblit valmistasid. Olemasolevad uurimused annavad

ülevaate Ruhnu eluolust, kirjeldavad talusid ja mööbli paigutust ruumides, kuid saarele omase mööbli valmistamistehnikate ja meistrite kohta puuduvad varasemad uurimused.

Selleks, et mõista Ruhnu saare mööbli erilisust ning selle väärtust, tuleb vaadata ajas tagasi. Rootsi riigi vallutuste tulemusena ja selle suurväime ajal 17. sajandil heideti suured osad Põhja-Euroopast, sealhulgas ka Baltimaad – Eesti, Läti ja Leedu – Rootsi üleväime alla (Steffenson 2006: 11). Pärast Rootsi suuraja lõppu jäid rootslased elama suurele osale Eesti rannikualadest ja saartest, kaasa arvatud Ruhnule. Aastasade jooksul on saarel kõige rohkem inimesi elanud 1842. aastal – 389.¹ Kogukonnas elati tugevate usukommete ja traditsioonide järgi ligi nelisada aastat kuni Teise maailmasõjani. See oli aeg, mida peetakse etnograafiliselt väga huvitava talupojakultuuri hääbumise alguseks (Pärtelpoeg 1991: 342–346).

Teise maailmasõja päevil, 1944. aasta augustis, olid Ruhnu saare põlisasukad sunnitud lahkuma Rootsi ja saarele jäi ainult kaks kohalikku peret (Steffenson 2006: 113). Saarele tulid majahoidjad, peamiselt Saaremaalt ja Kihnust, kes taludesse jäänud majakraami osaliselt endaga kaasa viisid. Ruhnule omased elamud (rootsi k *mangårdslängan*) – Ruhnu pikkmajad² – jäid kasutuseta ning lagunesid ajapikku (Pärtelpoeg 1991: 343). Seega on viimase 70 aastaga toimunud pöördumatud muutused kogu Ruhnu talupojakultuuris. Veel 20. sajandi alguses, enne ruhnlaste sunnitud väljarännet Rootsi, oli saarel 27 talu. Kõigis neis oli Ruhnule omast talumööblit, mida ilmestasisid eluaidad värviküllased aidakapid (Steffenson 1994: 23). Praeguseks on saare arhitektuurist säilinud Korsi talu pikkmaja; mööblit on säilinud alla saja eseme (Bachman 2009)³. Uurimismaterjalist on vähe säilinud ka puidust käsitööriistu, millega kohalikku mööblit valmistati.

Saare talupojakultuur on köitnud uurijaid juba sajandeid; põhjalikum käsitus pärineb 20. sajandi algusest. Vähe on aga tähelepanu pööratud Ruhnu mööbli valmistamistehnikale ja puutöömeistrite stiilikäsitlusele (Bachman 2009)⁴. Saare piiratud töökeskkonna ja eraldatud asukoha tõttu on talumööbel omandanud mitmed paikkondlikud omapärad, mida mujalt ei leia. Sealne mööbel erineb Eesti talupojamööblist ja ka rannarootsi alade

1 Ruhnu saare koduleht. <http://www.ruhnu.ee/tutvustus-ja-asukoht> (4.03.2016).

2 Pikkmaja saab kirjeldada kui ainult Ruhnule omast elumaja kuju. Selliseid tüübiühtseid elumaju koos rehega ei olnud mujal kui ainult Ruhnus ja Reigis (Rußwurm 2015). Põhiplaanilt on pikkmaja sarnane Eesti elurehega: ühes otsas rehealune, keskel rehetuba ja teisel pool kaks kambrit, mida algselt Eesti elurehetes ei olnud.

3 Andmed kirjavahetusest Rasmus Sjödahliga 16.05.2016, „Furniture from the Runö Island“ (Ruhnu mööbel Põhjamaade muuseumi kogudes).

4 Autori suuline vestlus Leila Pärtelpoega 10.12.2008 EKA joonestuspraktikumide joonistest Ruhnus. Kirjalikud märkmed autori valduses.

mööblit peamiselt maalingute ja dekoorielementide (pinnakaunistuste) poolest (Õunapuu 1992: 63). Eelkõige tuleb see välja seina- ja aidakappide dekoreerimisel, kus on kasutatud ažuurset lõikeornamenti ning profilliiste,⁵ mis kappidele eraldi peale pandi ning seejärel mitmevärviliselt viimistleti (foto 3).

Ruhnu aidakapid (rootsi k *skänkskåp*) olid rohkete maalingute ja lõikeornamentikaga. Teostuse järgi otsustades kuuluvad Ruhnu kapid 18. sajandi teise poolde ja 19. sajandi algusperioodi. Sarnase kujuga mööblit kasutasid küll Loode-Eesti rannarootslased, kuid need kapid olid tagasihoidlikuma dekooriga (Õunapuu 1992: 64). Seevastu Rootsi mööbli puhul kasutati ainult värvidega kaunistamist, mitte aga Ruhnule omast õhulist lõikedekoori.⁶ Aidakappide varasem uurimine ja arusaam selle erilisusest andis ka alust teha põhjalikumaid uuringuid Ruhnu mööbli päritolu väljaselgitamiseks.

Enne käesolevat artiklit olen Ruhnu mööbli valmistamistehnikat ja meistrite töövõtteid kirjeldanud 2009. aastal Tartu Kõrgemas Kunstikoolis kaitsitud lõputöös „Polükroomse Ruhnu aidakapi restaureerimine“, mille fookuses oli Steffensi talu aidakapi uurimine ja restaureerimisprotsessi kirjeldus. Lõputöö tulemusena sai selgeks, et Ruhnu mööblit on äärmiselt vähe säilinud ning et see erineb Eesti alade traditsioonilisest talupojamööblit nii materjali (mööbli valmistamisel pruugiti palju taaskasutusmaterjali) kui ka dekoori poolest. See erineb ka Rootsi mööblit, kuigi saar oli kuni 20. sajandi alguseni asustatud Rootsist väljarännanud põlisasukatega (VM Bachman 2016).

Siiani ei ole aga täpselt uuritud, kes Ruhnu mööblit valmistasid. Kas olid need ruhnlased, kes igas talus tegid ise mööblit, või olid need väljaõppinud mööblimeistrid, kes said eeskujusid mujalt? Eesti rahvusliku puutöönduse uurija Ants Viirese hinnangul ei olnud kuni 20. sajandi alguseni Eestis mehi, kes poleks osanud teha enda tarbeks kodus vajalikku – ehitada, sepistada, valmistada lauanõusid ja teha ka mööblit (Viires 2006: 13). Siiani on ka Ruhnu kohta olnud teadmine, et mööblit valmistas iga Ruhnu talumees ise.⁷ Visuaalse vaatluse põhjal võib aga väita, et saarele omane esinduslikum talumööbel on äratuntavalt sarnase käekirjaga ja selliseid oskuslikke ning stiilitunnetuslikke puutööoskusi ei saanud olla kõigil ruhnlastel (Bachman 2009). Seda kinnitab ka Ruhnu mööblit ja majasisustust uurinud sisearhitekt Leila Pärtelpoeg, kes arvab, et esinduslikumad aidakapid on tehtud kas väikese grupi meistrite või isegi ühe meistri poolt, vaatamata sellele, et esemete päritolulalud ja

5 Profilliist – lõikedekooris mööblikaunistus, ehisserv erikujulise ristlõikega.

6 Andmed kirjavahetusest Rasmus Sjödahliga 16.05.2016, „Furniture from the Runö Island“ (Ruhnu mööbel Põhjamaade muuseumi kogudes).

7 Autori suuline vestlus Märt Kapstaga Ruhnus 11.05.2009 Ruhnu puutööndusest. Kirjalikud märkmed autori valduses.

perekondlik kuuluvus võis olla erinev.⁸ Tema arvates võib leida ka kinnitust, et seoses Ruhnu uue kiriku valmimisega 1912. aastal ning tihenenedu kaubandussidemetega Rootsi suunal võisid Ruhnu saarele sugeneda oskuslikud kohalikud meistrid. Nad kas käisid Rootsis puutööd õppimas või tegid seda Ruhnu uut kirikut ehitama tulnud rootslastest ehitusmeistrite käe all.⁹ Üks võimalus saada infot säilinud mööbli valmistajate kohta talude ja mööbli vaheliste seoste kaudu oli Ruhnu puutööriistade ja mööbli võrdlemine, leidmaks viiteid kohalikele meistritele. Talusid ja tööriistu sai seostada eelkõige juhul, kui oli selge, millisest talust need pärinevad ning millised on nende ühised jooned säilinud mööbli detailidega. Sellise võrdluse jaoks sobisid eelkõige ehisliistude profiilhöövleid,¹⁰ millel lisaks metallist lõiketerale oli puitosal tuvastatav ka peremärk.¹¹ Kõige selgemini saab valmistatud detailidega seostada erikujulise lõiketeraga hõövleid, kuna metallist hõövlitera kopeerib puidule teraga võrreldava jäljendi.

Lisaks talumööblile kasutasin uurimistöös Ruhnu puukiriku puitdetailide võrdlust puutööriistadega, et leida võimalikke seoseid kiriku puutöömeistri- tega. Varasema visuaalse vaatluse põhjal oli mulle selge, et Ruhnu uue kiriku interjööri elemendid on sarnased uurimisaluse mööbliga. Samuti andis selliseks võrdluseks alust Pärtelpoja viide, et Rootsi kirikumeistrite töövahendid võisid jääda Ruhnu ning nende kaasa toodud meistrioskused ja töövahendid võisid mõjutada ka ruhnlaste mööbli valmistamist.

Uurimuse lähtekohad

Uurimistöös püstitasin kaks peamist küsimust.

- Millised on võimalused leida äratuntavaid sarnasusi Ruhnu 18.–20. sajandi mööbli profiilide ja kaardistatud puutööriistade vahel?
- Milliste puutööriistadel märgitud peremärkide põhjal saab teha järeldusi, mis taludes oli suurem puutööriistade valik ning kes võisid valmistada puidulõigetega dekoreeritud Ruhnu mööblit?

Uurimisküsimustele vastuste leidmiseks kaardistasin esmalt olemasoleva mööbli ja puutööriistad ning seejärel võrdlesin mööbliprofiilide ja tööriistade

8 Autori suuline vestlus Leila Pärtelpojaga 10.12.2008 EKA joonestuspraktikumide joonistest Ruhnus. Kirjalikud märkmed autori valduses.

9 Autori intervjuu Leila Pärtelpojaga 2015 EKA joonestuspraktikumide joonistest Ruhnus. Intervjuu autori valduses.

10 Profiilhõövel – kombineeritud hõövleid, millel on väga lai valik erisuguseid terasid eri profiilide tegemiseks.

11 Peremärgiga märgistati perele kuuluvat vara, see kanti majale, paatidele, aerudele, tünnidele ja tööriistadele. Igal Ruhnu talul oli eristamiseks oma talunimi, talu number ja peremärk, millest viimane asendas allkirja juures ka pitsit (Rußwurm 2015).

sobivust. Mööbliprofilide ja profiilhöövli terade võrdlus oli kõige tõenäolisem võimalus esemete vahel sarnasuste leidmiseks.

Puutööriistadest ja mööbliesemetest ülevaate saamiseks olin eelneva uurimistöo tulemusena koostanud tabelikujulise loendi kõigi Ruhnu puutööriistade kohta. Tabelis märkisin tööriistad kasutusotstarbe järgi ning märkustes kirjeldasin esemetel leitavad aastaarvud, peremärgid jm tehnilised iseärasused. Tabeli aluseks on Eesti Rahva Muuseumis, Ruhnu muuseumis ja Ruhnu saare erakogudes säilitatavad esemed. Kaardistatud materjali põhjal sain võrrelda olemasolevate mööbliesemete valmistustehnikat, kasutatud löike-dekooori (profiilliiste) ning höövleid, mida võidi kohalike mööbliesemete valmistamiseks kasutada. Võrdlusmaterjaliks oli mööbel, mille puhul on kasutatud erisuguseid profileeritud kaunistusi. Valikusse jäi ainult mahtmööbel ehk sein- ja aidakapid, sest toolide ja laudade kaunistamiseks mitmekujulisi profile ei kasutatud. Nendel on kasutatud ainult lihtsamaid kandikumerusi.

Mööbli kuuluvuse määramisel toetusin kasutatud etnograafiliste jooniste allkirjadele ning välitööde raames saadud suusõnalisele materjalile. Puutööriistade löikeprofiilid (foto 8) joonestasin ERMis, Ruhnu muuseumis ning erakogudes leiduvate profiilhöövli põhjal. Saadud mõõdistustulemusi sain võrrelda säilinud mööbli profiilidega ja etnograafilistel joonistel ning välitöödel teostatud fotodega. Puutööriistade taludega seostamist sain selgitada Ruhnu peremärkide põhjal, kus iga talu märgistas oma tööriistad puidulöiketehnikas tähisega (fotod 6, 7).

Kirjandusallikad

Kirjandusallikate põhjal ei ole Ruhnu mööbli eripära ja selle valmistajate oskusi siiani uuritud. Varasemalt on Ruhnu saare mööblit vaadeldud pigem võrdleva materjalina. Eestikeelne kirjandusaines käsitleb eelkõige Ruhnu arhitektuuri ja puudutab vaid ülevaatlilikult mööbli paigutust ruumides. Enamasti on tegu mäluasutuste aastaraamatute ülevaateartiklite ning etnograafiliste Ruhnu olustiku kirjeldustega.

Ülevaateartiklitest on Ruhnu mööblit käsitletud Piret Õunapuu kirjutistes Eesti Rahva Muuseumi aastaraamatutes, mis kajastavad Eesti rannikulasiid tervikuna. Etnograafilise ainestiku olulise teosena kasutasin Carl Rußwurmi 1855. aastal ilmunud teose „Eibofolke oder die Schweden an den Küsten Ehstlands und auf Runö“ eestikeelset tõlget, mis ilmus 2015. aastal pealkirjaga „Eibofolke ehk rootslased Eestimaa randadel ja Ruhnus“. Teos sisaldab infot rannarootslaste elu-olu kohta 19. sajandi keskpaigas. Sealt sain taustinformatsiooni Ruhnu talude ja perenimedede tekke kohta ning mõningal määral mööbli kirjeldusi. Etnograaf Jakob Steffensoni Ruhnuteemalised raamatud „Elu Ruhnul“ (1994) ja „Meie, ruhnlased“ (2006) toetas uurimistööd kirjeldatud

Foto 1. Magamisaida sisevaade koos selle sisustusse kuulunud aidakapiga. Allikas: Steffenson 1994.

etnograafiliste mälestustega, kust leiab viiteid mööbli ja töökorralduse kohta saare kinnises kogukonnas. Ainsa viite Ruhnu puutöökoja kohta leidsin samuti Steffensoni etnograafilisest ülevaatest „Meie, ruhnlased“, milles mainitakse puutöökoda Steffensi talus: „Ida-Steffensi talu puusepatöökoda oli esimene hoone, mis külateel ette jäi“ (Steffenson 2006: 68).

Ajastupõhiselt on oluline vaadelda ka Eesti puutöömeistrite tegevust, sest ruhnlaste kaubavahetus oli seotud ka Eesti aladega. 20. sajandi keskpaigast tagasiulatuvalt on üldine Eesti puutöönduse uurimismaterjal äärmiselt napp ja sellele ei ole pööratud suuremat tähelepanu (Viies 2006: 9). Vähest tähelepanu varasemale perioodile on tinginud ka asjaolu, et mõisamajanduse keskes ei omanud Eesti talumööbel olulist tähtsust (samas). Ruhnu puhul mängib rolli saare piisav geograafiline eraldatus, mistõttu seda puuduvat informatsiooni leida oli veelgi raskem. Eesti rahvapärases puutööndusest ja tööriistadest on kõige

põhjalikum ja terviklikum ülevaade Ants Viirese „Eesti rahvapärane puutööndus“. Etnograafilise materjali põhjal ulatub kogu Eesti puutöö ajalooline ülevaade tagasi kõigest 19. sajandi keskpaika ja ainult Eesti Rahva Muuseumi esemekogu võimaldab leida materjali 18. sajandist (Viies 2006).

Mööbli tüpologia ja kasutatud lõiketehnika, sh ehisprofiilide võrdluseks kasutasin varasematelt välitöödelt kogutud andmeid ning ERMi esemekogu. Lisaks kirjandusallikatele ja esemekogudele sain pildilist materjali Leila Pärteljoja etnograafilisest joonistekogust. Joonised on kogutud Eesti NSV Riikliku Kunstiinstituudi (ERKI) ruumikujunduse tudengite joonestuspraktikumidelt aastatest 1974–1982. Koostatud joonised sisaldasid mitmeid nüüdseks kadunud või hävinenud mööbliesemeid, nagu lauad, kapid, toolid jmt. Joonistel on märgitud ka esemete päritoluladud, mis teeb neist hea toetava lisamaterjali mööbli tüpologia ja sarnasuste võrdlemisel.

Ruhnu mööbel võrdlusmaterjalina

Säilinud Ruhnu esemete puhul saab tinglikult eristada peamiselt kahte tüüpi mööblit. Igapäevakasutuses oli lihtsam – Eesti talupojamööbli sarnases vormis – tagasihoidlik ja viimistluseta tarbemööbel. Sellise mööbli alla võib liigitada toolid, pingid, lauad ja osaliselt ka seinakapid, millel kasutati pealdisena

Foto 2. Buldersi talu aidakapp ERM EJ 424:17, mille dekoor on stiilikäsituselt sarnane Steffensi talu aidakapiga. *ERMi foto.*

höövliga valmistatud profilliiste (Bachman 2009; VM Bachman 2016). Viimistlemata naturaalse puidu kasutamise tava on säilinud juba keskajast ja nende esemete ajaline dateerimine on Ruhnu traditsioonidepõhise kogukonna puhul keeruline, sest vanad stiilikäsitlused kestsid pikalt.¹² Tinglikult teise tüübina valmistati polükroomset ehk värviküllast ja rohkete lõigetega esindusmööblit, mille puhul on tugevad mõjud peamiselt Rootsi talupoja staatusmööblit saadud eeskujudel.¹³ Rootsi talupojakultuuris oli 18. ja 19. sajandil rikkaliku maalitud dekooriga mööbel luksuse, see tähendab ka staatuse näitamise võimalus. Sellised mitmevärvilised kapid olid samuti omased Ruhnu mööblikujundusele 18. sajandi teisel poolel ja 19. sajandil (Õunapuu 1992).¹⁴ Suurimaks erinevuseks oli dekoreerimise tehnika. Rootsi staatusmööbel oli värviküllaste maalingutega, Ruhnu mööbel aga rohkete lõikeornamentidega, mida selisel kujul leidub ainult Ruhnus.

Mahtmööblit kasutati Ruhnu taludes nii elumajas kui ka suviti kasutatavas eluaidas ehk magamisaidas. Lihtsam mööbel paiknes peamiselt elumajas ehk pikkmajas. Magamisaidas, kus elasid peamiselt tüdrukud või saarele tulnud külalised, hoiti talu parimat mööblit (Steffenson 1994: 43). Magamisaida avatus külalistele ja esinduslikkuse näitamine võis olla ka põhjuseks, miks seal hoiti talu kõige ilusamat mööblit, sealhulgas Ruhnu eluaida kappe (fotod 2, 3), millel olid teistest Eesti ja Rootsi piirkondadest eristuvad õhulised lõikeornamendid ja profileeritud iluliistud (VM Bachman 2016).¹⁵ Sarnane iluliistude kasutus on äratuntav ka mõnel seinakapil ning Ruhnu kiriku sisustuses. Nende kappide puhul saab välja tuua sarnase valmistamistehnoloogia ja stiilikäsitluse, kuid siin tekibki küsimusi nende valmistajate kohta

12 Autori suuline vestlus Leila Pärtelpojaga 10.12.2008 EKA joonestuspraktikumide joonistest Ruhnus. Kirjalikud märkmed autori valduses.

13 Autori intervjuu Leila Pärtelpojaga 2015 EKA joonestuspraktikumide joonistest Ruhnus. Intervjuu autori valduses.

14 Seda kinnitab ka autori suuline vestlus Leila Pärtelpojaga 10.12.2008 EKA joonestuspraktikumide joonistest Ruhnus. Kirjalikud märkmed autori valduses.

15 Samuti andmed kirjavahetusest Rasmus Sjödahliga 16.05.2016, „Furniture from the Runö Island“ (Ruhnu mööbel Põhjamaade muuseumi kogudes).

Foto 3. Steffensi talu aidakapp võrdlusdekooriga. Kristjan Bachmani foto.

Foto 4. Korsi talu seinakapp Buldersi talus.
Kristjan Bachmani foto.

Foto 5. Ruhnu puukiriku kantli Korsi talu kapile sarnased puitprofiilid. *Kristjan Bachmani foto.*

(fotod 1–3). Selliseid säilinud võrdlusprofiilidega kappe on Ruhnu mööbli hulgas alles kõigest seitse. Kasutades võrdlusmaterjalina ka eelmainitud etnograafilisi jooniseid, saab pidada kappe kõigi stiilitunnuste põhjal väga sarnasteks; nad võivad kuuluda ühe sajandi samasse valmistamisperioodi (Bachman 2009).¹⁶

Visuaalse eseme- ja materjalivaatluse põhjal saab väita, et Ruhnu kapid valmistati sageli mereranda uhitud materjalidest – tormis hukka saanud laevade detailidest (Bachman 2009, VM Bachman 2015). Ruhnused ise ütlesid, et mööbel oli valmistatud „kalakasti-laudadest“.¹⁷ Tarviliku materjali kogumist kirjeldab Steffenson, et see saadi udus ja lumetormis saare lähedal madalikule jooksnud laevadelt (Steffenson 2006: 46).

Seniste uuringute põhjal saab laevadetailide kasutust pidada üheks Ruhnu mööbli valmistamise omapäraks. Samasugust materjalide kasutust kohandati ka majade dekoreerimisele, seda nii Ruhnus kui teistel rannarootsi aladel. Sellises mahus leidmaterjali kasutus mööbliesemete valmistamiseks on ise-loomulik eelkõige Ruhnule. Kasutatud materjal jäeti kas viimistlemata või siis dekoreeriti mitmevärviliselt. Lisaks värvitud dekoorile kaunistati mööblit

16 Seda kinnitab ka autori suuline vestlus Leila Pärtelpojaga 10.12.2008 EKA joonestuspraktikumide joonistest Ruhnus. Kirjalikud märkmed autori valduses.

17 Autori suuline vestlus Märt Kapstaga Ruhnus 11.05.2009 Ruhnu puutööstusest. Kirjalikud märkmed autori valduses.

hõõveldatud profilliistudega, mis lõpetasid kas mõne serva või moodustasid tasapindadel eraldi mustri. (Bachman 2009.)

Eesti Rahva Muuseumi kogudes on peamiselt toolid ja kirstud, kappe on vaid mõned üksikud (Õunapuu 1989: 132–144). Ruhnu muuseumis ja kirikus leidub samuti üksikuid meid huvitavaid mööbliesemeid. Säilinud esemetest on oma tüübilt ja mustri-käsitluselt sarnased peamiselt talude aida- ja seinakapid. Seni teadaolevalt on säilinud ainult kaks aidakappi – Steffensi talu ja Isaksi talu aidakapp, lisaks üks kõrge nurgakapp Ulasi talust. Väiksematest kappidest leidub neli seinakappi (kaks Ruhnu muuseumis ja kaks Ruhnu kirikus). Neil kõigil on olemas võrdluseks vajalikud lõikeprofiilid. Kõige peenema vormiga on Korsi talu seinakapi profilliistud (joonis 1). Kappide rikkalik puidulõige viitab eelkõige just Rootsi puukirikute sisustuses levinud kaunistustele ning kiriku mõju ei saa siinkohal kõrvale jätta.¹⁸ Seepärast kasutasin võrdlusmaterjalina ka Ruhnu puukiriku detaile, mis võisid anda viiteid sarnasele puutöökäsitlusele ja meistritele. Visuaalsel vaatlusel ilmnes, et Ruhnu puukiriku altari liistude lõikeprofiilid on Korsi kapi profiilide sarnased ja need võivad seostuda kohalike puutöömeistritega. See andis alust põlvkondade võrdluseks (fotod 4, 5).

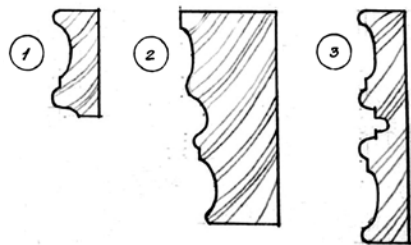
Ruhnu peremärgid ja puutööriistad

Peremärgiga märgistati Ruhnus perele kuuluvat vara. Peremärk tehti majale, paatidele, aerudele, tünnidele ja tööriistadele (Rußwurm 2015). Aastarve ja peremärke leiab siiani nii hoonete kui ka tööriistade pealt. Üldiselt pandi peremärk esemetele, mis võisid teiste talude varaga segi minna. Sellised esemed olid näiteks talgute ajal ka lauanõud ja lusikad; mööblil peremärke

Foto 6. Ruhnu saare peremärgid. Koostatud Ruhnus ERKI praktikate raames 1976.

Allikas: Pärtelpoeg s.a.

Joonis 1. Korsi talu seinakapi ERM EJ 424:23 profiilid. ERMi foto.

18 Autori intervjuu Leila Pärtelpojaga 2015 EKA joonestuspraktikumide joonistest Ruhnus. Intervjuu autori valduses.

Foto 7. Ruhnu siluhöövel ERM A 426:2727 väiksemahulise ja peenema puutöö tegemiseks. ERMi foto.

täheldatud ei ole.¹⁹ Peremärkide sellise kasutamise vajalikkust põhjendab saarel kehtinud üldine töökorraldus. See oli korraldatud selliselt, et suuremad tööd tehti taludes ära ühiselt – talgute korras. (Steffenson 2006: 39.) Sügisest alates, kui paadid olid üles tõmmatud ja enam merel ei käidud, tehti töid talude juures – ehitati maju, tehti katust jne. Kuna suuremaid töid tehti peaaesjalikult talgute korras, olid talgulistel alati kaasas oma tööriistad (sammas). Sellest ka praktiline vajadus tööriistade märgistamiseks peremärkidega, et eristada enda talu tööriistu ja vältida nende segiajamist või kaotsiminekut. Küla üldise kogukondliku tegevuse taustal võib arvata, et vajadusel laenati tööriistu üksteisele, seetõttu oli tööriistade märgistamine samuti oluline. Vaatluse põhjal saab kinnitada, et peremärke on Ruhnus kasutatud praktiliselt igal puutööriistal (VM Bachman 2015).

Puutööriistade kaardistamise tulemusel on selge, et Ruhnus on kasutusel olnud kõik põhilised puutööriistad. Säilinud on mitmesuguse suurusega nuge, saage, vindlaid, oherdeid ja hõvleid, viimaseid kõige rohkearvulisemalt. Lisaks tavapärasele lihtsa tallaga ja kirjetega lihthöövlile ehk nn siluhöövlile (foto 7) on ERMi ja Ruhnu muuseumi esemetekogus esindatud valts-,²⁰ rupp-,²¹ härg-,²² ja profiilhõvleid. Profiilhõvleid on omakorda kahte

19 Autori suuline vestlus ERMi koguhoidja Ülle Jäega Tartus 10.04.2015 Ruhnu esemetest Eesti Rahva Muuseumi kogudes.

20 Valts- ehk soonehõövel – peene teraga hõövel õnaruste ja soonte hõöveldamiseks (Viires 2006).

21 Rupp- ehk korphõövel – kumera teraga (tihti ka kumera tallaga) hõövel peamiselt nõgusate pindade hõöveldamiseks (EKSS).

22 Härghõövel – otstest iseloomulike ristpulkadega hõövel, mida kasutati kahemehe-tööriistana. Härghõövliga tasandati suuremaid pindasid, nagu põrandalauad, vaadi- ja tõrrepõhjasid. (Viires 2006.)

tüüpi. Esimene tüüp on ühe teraga hõövlipakk ning teine tüüp on kahe kõrvuti asetseva teraga hõövel, millega sai laiemat profiili valmistada ja vajadusel ka terade kõrgust ja paigutuse laiust muuta (VM Bachman 2016). Hõövel on tööriist, mille kasutamise alusel saab eristada oskuslikku ja arenenud tiseritööd teistest puutöödest (Viires 2006: 65). Mitmekülgse puutööriistade valiku, eelkõige hõövlite rohkuse tõttu võib Ruhnu puutööd pidada kindlasti kõrgetasemeliseks. Puutööriistade hulka mõjutas tõenäoliselt ka Ruhnu puutöömeistrite paadiehitamisoskus. Paadiehitus oli saare üks elatusallikas, seda tööd oskasid ja tegid kõik saare mehed. Valmis paadid viidi peamiselt Rootsi turule (Steffenson 2006: 54).

Säilinud hõövliterade võrdlemisel mööbli ehisliistudega oli teoreetiliselt kõige tõenäolisem võimalus leida seoseid säilinud talumööbli, selle valmistamiseks kasutatud tööriistade ning omakorda nende päritolulalude vahel (foto 8). Säilinud mööbli puhul oli fotode ja kirjelduste põhjal teada nende taludesse kuuluvus ning hõövlitel on enamasti peal kuuluvust markeeriv peremärk (fotod 6, 7).

Peale peremärkide võis tööriistadel leida aastaarve, millest vanim kirje oli 1760. Kindlat kinnitust, et tegemist on üheselt mõistetava tööriista valmistamise dateeringuga, ei ole, sest selline märgistus võis tähistada ka mõne perekondliku sündmuse aega (Landerberg, Knutsson 2015). Seega said tööriistade numbrilised märged küll tabelisse kantud, kuid nende põhjal ei saa tööriistu üheselt ajaliselt dateerida.

Tulemused

Uurimisküsimustele vastuste leidmiseks kasutasin kaardistatud esemete andmeid, tööriistade visuaalset vaatlust ja esemete võrdlust. Esemete kaardistamiseks vormistasin tabeli, milles märkisin ära hõövli tüübi, numbrilised kirjed ning peremärgid. Esemete vahetul vaatlemisel selgus, et oli ka neid hõövleid, millel puudus peremärk (4 tk). Neid ei saanud ühegi taluga seostada ning viited puudusid ka arhiveerimiskaartidel. Tööriistade vaatluse ja mõõteskaalaga kõrvuti asetatud hõövliterade profiilidest tehtud fotode abil sain võrdlusmaterjali, mida hiljem mööbli detailidega võrdlesin. Kuna tööriistad asusid muuseumide kogudes, ei olnud võimalik mööblit ja tööriistu füüsiliselt kõrvutada.

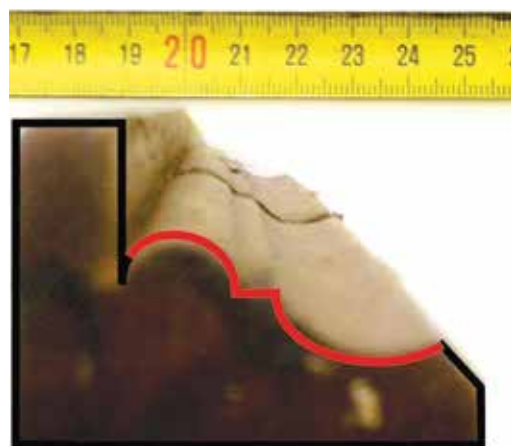

Foto 8. Hõövli profiil. Kaarel Laugu esemekogu. Kristjan Bachmani foto.

Foto 9. Profilhõvel RuM 142 Ruhnu muuseumis. *Kristjan Bachmani foto.*

Ilmnes, et hõõvliid olid väga suurte erinevustega, mis määras ilmselgelt ka nende kasutusotstarbe. Hõõvliite suuruse ja säilinud tööriistade põhjal võib oletada, et suuremad pikk- ja härghõõvliid olid eelkõige paadiehituse ja suuremate laudsepatööde tegemiseks. Kergemad tööriistad leidsid kasutust ka mööbli valmistamisel.

Ruhnu puutööriistu on kogutud andmete põhjal säilinud kokku 48 eset, nendest profilhõõvleid 21 (foto 9). Üllataval kombel ei ole Ruhnu puutööriistade seas säilinud ühtegi puidupeitlit, mis on puutöös samuti üks põhitöövahendeid. Võib vaid arvata, et need olid tööriistad, mis kasutati n-ö lõpuni ära. Peremärkidest oli enim säilinud Micos'i II talu (3 tk) ja Berens'i I talu (3 tk) pealdisega profilhõõvleid. Küsitavaks jääb siiski, kas need olid talud, kus tehti rohkem puutööd, või on selline esinemissagedus pigem juhuslik.

Välitööde tulemusena leidsin, et Korsi talu ühe seinakapi (foto 4) ning Ruhnu vana puukiriku altari ja kantsli pealmised profilliistud (foto 10) on lisaks sarnasele paigutusele ka võrreldavalt sarnase kujuga. See oli kahtlemata üks huvitavamaid leide ja võib viidata Rootsi kirikumeistrite seotusele kohaliku mööbli valmistamisega. Lõpp-profili loomiseks on kasutatud tõenäoliselt sama teraga profilhõõvliit (foto 8). Nii võime oletada, et Ruhnu puukiriku meistrid ja kohalikud mööbli meistrid võisid olla kas samad isikud või siis kasutada samu tööriistu. Lisaks on kapil selgelt näha kirikusisustuse stiililist kopeerimist.

Teiste puitprofiilide ja profiilhööv-
lite löikejoonte kujus oli küll võrdlemisi
sarnaseid jooni, kuid kindlaid seoseid
aidakappide profiilide ja säilinud hööv-
lite vahel ei saa kinnitada. Taludes tegut-
senud puutöömeistrite tööriistavaliku
suurust ei saanud samuti hinnata, sest
puudus piisav võrdlusmaterjal ja saa-
dud kaardistamiste tulemus ei andnud
alust kinnitada Micos'i II ja Berens'i I
talude kui enim puutööga tegelenud pere-
kondi.

Kokkuvõte

Uurimistöö Ruhnu mööblit sündis soov-
ist aidata kaasa ühe kultuuriliselt eri-
pärase piirkonna materiaalse pärandi
lähemale tundmaõppimisele. Vaatamata
endiselt vastuseta jäänud uurimusküsi-
mustele pean kogutud materjali äärmi-
selt oluliseks Kindlasti oli uurimise juures oluline ka koostöö kogukonnaga.
Kuna Ruhnu saare kogukondlikud traditsioonid katkesid Teise maailmasõja
ajal, siis lisaks muuseumidele on väga oluline saare praeguse kogukonna
panus ja tahe Ruhnu kultuuri uurida ja säilitada. Uurimuse motoks võin
pidada professor Kurmo Konsa sõnu: „Kultuurpärandi säilitamiseks tuleb
haarata inimesed ja kogukonnad, kellele see pärand kuulub või kes on sel-
lega seotud – kultuuripärandi säilitamine peab olema ennekõike lokaalne ja
demokraatlik.“ (Konsa 2008: 194).

Võimalused leida äratuntavaid sarnasusi Ruhnu mööbli puitprofiilide ja
säilinud puutööriistade vahel olid vähese võrdlusmaterjali tõttu siiski piiratud
ning tulemused ei olnud ootuspäraselt selged. Kasutatud andmete alusel ei saa
väita midagi kindlat puutööga enim tegelenud Ruhnu talude kohta. Samuti ei
ole Ruhnu mööblit säilinud võrdluseks piisavas mahus. Enne Teist maailma-
sõda oli Ruhnus 27 talu, milles kõigis oli pere jagu mööblit, kuid nüüdseks on
säilinud sellest marginaalne osa.

Muuseumides leitavat puutööriistade võrdlusmaterjali ei saa paraku
pidada ammendavaks võrdlusallikaks. Säilinud esemete hulk ei ole võrrel-
dav nende kunagise tegeliku igapäevase kasutussagedusega. Samuti mõjutab
ERMi esemekogude koosseisu inimlik mõõde: olulised tööriistad kasutati n-ö
lõpuni ära ja need ei jõudnudki muuseumisse. Vanavara kogumisretkedelt

Foto 10. Ruhnu puukiriku altari puitprofiilid.
Kristjan Bachmani foto.

saartele ja mujale Eestisse on teada, et taludest anti ära peamiselt need esemed, mida igapäevaselt ei kasutatud.²³ Siin uuritud esemete puhul võib eeldada, et hõvleid ja muid puutööriistu küll kasutati igapäevaselt, aga kuna nende hulk oli Ruhnus rohkearvulisem, loovutati neid siiski ka muuseumile. Ruhnu muuseumi ja eramuuseumide kogud pärinevad saare viimaste aastakümnete leidudest ja on pigem mittesüsteemsed.

Ülevaade Ruhnu puutööriistadest koondab ühe osa Ruhnu puutööndusega seotud materjali, kaardistades säilinud esemete hetkeolukorra ja asukohtad. Siinne töö loob aluse edaspidisteks laiendatud uurimusteks, mis annaksid sisulisema ülevaate Ruhnu puutöö olemusest kuni 20. sajandi alguseni. Kahtlemata on Ruhnu mööbli stiilikäsitus, materjalide kasutus ja meistrite oskused minu jaoks edaspidigi paeluv uurimisteema.

Koostöös Muinsuskaitseametiga olen viimastel aastatel vaatluse alla võtnud Ruhnu mööbli ja selle säilitamise võimalused. Ruhnu esemete kaardistamist olen laiendanud Eesti antikvariaatidele. Eesmärk on leida uusi viiteid säilinud esemetele. Uurimist vajavad põhjalikumalt ka Kihnu saar ja Eesti rannikualad, kust võib samuti Ruhnu mööblit leida. Ruhnule iseloomuliku kultuuripärandi, sealhulgas mööbli uurimine ning säilitamine on minu hinnangul esmavajalik. Nii arhitektuuri kui mööbli poolest on Ruhnu saar oma laadne ning vajab kultuuripärandina senisest suuremat tähelepanu ja kaitset.

23 Autori suuline vestlus ERMi koguhoidja Ülle Jäega Tartus 10.04.2015 Ruhnu esemetest Eesti Rahva Muuseumi kogudes.

Allikad

Bachman, Kristjan 2009. *Polükroomse Ruhnu kapi restaureerimine*. Diplomitöö. Tartu: Tartu Kõrgem Kunstikool. Käsikiri TKK raamatukogus.

Konsa, Kurmo 2008. Ajalugu ja informatsioonilised artefaktid – säilitamise aspekt. *Ajalooline Ajakiri* 3 (125), 185–194.

Landerberg, Lena, **Knutsson**, Johan 2015. *Reljät Retro – mälade allmogemöbler 1750–1850*. Näitusekataloog. Stockholm: Nordiska Museet.

Pärtelpoeg, Leila 1991. Mälestused Kars' talumuuseumist. – *Eesti Loodus* 6, 342–346.

Rußwurm, Carl 2015 [1855]. *Eibofolke ehk rootslased Eestimaa randadel ja Ruhnus*. Haapsalu: Eestirootsi Akadeemia.

Steffenson, Jakob 1994. *Elu Ruhnul*. Tallinn: Olion.

Steffenson, Jakob 2006. *Meie, ruhnlased*. Tartu: Greif.

Viires, Ants 2006. *Eesti rahvapärane puutööndus*. Tallinn: Ilo.

Õunapuu, Piret 1989. Rannarootsi esemed Etnograafiamuuseumi kogudes. – *Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXXVII*. Tallinn: Valgus, 132–144.

Õunapuu, Piret 1992. Skandinaavia mõjud Eesti rannikuala talumööblile. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat XXXIX*. Tartu: ERM, 62–71.

Arhiiviallikad

ERM EJ 424:17 – Ruhnu Buldersi talu aidakapi etnograafiline joonis.

ERM EJ 424: 23 – Ruhnu Korsi talu seinakapi etnograafiline joonis.

ERM A 426:2727 – Ruhnu siluhöövel.

Pärtelpoeg, Leila s.a. *Joonistekogu*. Eesti NSV Riikliku Kunstiinstituudi ruumikujunduse tudengite joonestuspraktikumidelt Ruhnus aastatel 1974–1982. ERMi joonistekogu.

Välitöömärkmed

VM Bachman 2016 = Kristjan Bachmani välitööpraktika Rootsis Põhjamaade Muuseumis 2016. aasta märtsis. Märkmed autori valduses.

VM Bachman 2015 = Kristjan Bachmani Ruhnu välitööpraktika aruanded. Käsikiri autori valduses.

Andmebaasid

EKSS = Eesti keele seletav sõnaraamat eki.ee/dict/ekss (21.09.2017).

Eesti muuseumide veebivärv muis.ee (21.09.2017).

Kristjan Bachman. Foto autori erakogust.

Kristjan Bachman (s 1977) on õppinud Tartu Kunstikoolis mööbli-restaureerimist ja disaini. 2009. aastal lõpetas Tartu Kõrgema Kunstikooli (TKK) mööbli-restaureerimise lõputööga Ruhnu aidakapi esemeuringutest ja restaureerimisprotsessist; töötab samas lektorina. 2016. aastal kaitses Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemias pärandtehnoloogia erialal magistrikraadi Ruhnu talumööbli teemal. Aastal 2012 oli ERMi näituse „Ruhnu eraldatud maailm“ idee autor ja kaaskuraator. Kristjan on tegevjuht firmas Babach OÜ, mis tegeleb muinsuskaitsete objektide tegevuskavade koostamise, järelevalve ja restaureerimisega. Alates 2009. aastast kuulub Eesti Konservatorite Ühingusse.

The connections between Ruhnu farm furniture and carpentry tools

Abstract

The island of Ruhnu is an ancient area of Swedish settlement in Estonia. As a result of the emigration of the people of Ruhnu during World War II, the traditional peasant culture has practically disappeared along with the farms and furnishings. Today, no relevant information or precise answers can be found concerning the carpenters who created the furniture that is specific to Ruhnu, including about those who made colourfully decorated furniture. Previous knowledge suggested that the furniture of Ruhnu was created by the farmers themselves mainly by following the examples of the Swedish farmers' so-called 'high-status' furniture. However, detailed visual observation suggests that the fine farm furniture characteristic of the island is recognisably similar in style, and that not all the inhabitants of Ruhnu could have possessed such technical and artistic skills in carpentry. This assumption has been confirmed by Leila Pärtelpoeg, an interior designer who has studied the furniture and furnishings of Ruhnu, and who believes that the fine barn cupboards have either been made by a small group of artisans or perhaps even by a single person.

This article gives an overview of a study concerning the connections between carpentry tools and the furniture of the island in order to provide possible answers regarding the carpenters who were working in the farms in Ruhnu. In order to get these answers, the remaining furniture details were compared with the carpentry tools from Ruhnu still to be found in Estonian museums and private collections. The research material contained catalogued pieces of furniture and carpentry tools from the Estonian National Museum, as well as from the island of Ruhnu. Information gathered during fieldwork proved useful too. Initial observations revealed that similar techniques had been used for creating the barn cupboards of the farm buildings in Ruhnu, thus supporting the earlier hypothesis suggesting that the compatibility between carpentry tools and profiled wood pointed to a particular Ruhnu artisan (or to specific farms where highly skilled carpenters worked). In order to gain confirmation concerning particular artisans or farms where especially skilled carpenters worked, the catalogued pieces of furniture had to be compared to the carpentry tools of Ruhnu, all of which bore a farm or property mark. Using such property marks (by carving them on the artefacts) was the only way of distinguishing between the carpentry tools from different farms. This gave me the opportunity to place every single tool into the context of a specific farm. In order to find

these connections, the similarities between the shape of profile planers' cut and the laths of the pieces of furniture were compared with the property marks. Mapping the tools on basis of the farms made it possible to compare them to the remaining pieces of furniture and uncover the connections between specific farms and the carpenters' work.

Arriving at answers to my research questions was nevertheless difficult as there were few remaining pieces of furniture and carpentry tools that could be used in comparisons. The similarities between the altar of Ruhnu's old wooden church and the profiles of the cupboard at Korsi farm were the only ones that were really certain. Based on these results, we can suggest that local carpenters and artisans who worked on Ruhnu's wooden church might have been the same people using the same tools, or that the church furniture only served them as an example. The possibilities of finding apparent similarities between the wooden profiles of the furniture of Ruhnu and the remaining carpentry tools was limited because there was not enough reference material, meaning the results were not as clear as had been expected.

Keywords: Ruhnu, barn cupboard, farm furniture, carpentry tools, property marks, carpenters